

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Ierusalim

Biografia unui oraș

Traducere din engleză de
Luminița Gavrilă Cioroianu
Smaranda Nistor
Constantin Dumitru Palcus

Consultant de specialitate
Adrian Cioroianu

Cuprins

13	<i>Prefață</i>
21	<i>Mulțumiri</i>
25	<i>Prolog</i>
35	Partea întâi. IUDAISMUL
37	Capitolul unu. Lumea lui David
42	Capitolul doi. Ascensiunea lui David
45	Capitolul trei. Regatul și Templul
53	Capitolul patru. Regii Iudei (930–626 î.e.n.)
62	Capitolul cinci. Târfa Babilonului (930–626 î.e.n.)
68	Capitolul șase. Perșii (586–539 î.e.n.)
73	Capitolul șapte. Macedonenii (539–336 î.e.n.)
83	Capitolul opt. Macabeii (164–66 î.e.n.)
89	Capitolul nouă. Sosirea romanilor (66–40 î.e.n.)
95	Capitolul zece. Irodienii (40 î.e.n.–10 e.n.)
110	Capitolul unsprezece. Iisus Hristos (10–40 e.n.)
124	Capitolul doisprezece. Ultimul Irod (40–66 e.n.)
134	Capitolul treisprezece. Războaiele iudaice: moartea Ierusalimului (66–70 e.n.)
139	Partea a doua. PĂGÂNISMUL
141	Capitolul paisprezece. Aelia Capitolina (70–312 e.n.)
153	Partea a treia. CREȘTINISMUL
155	Capitolul cincisprezece. Apogeul Bizanțului (312–518 e.n.)
169	Capitolul șaisprezece. Apogeul Bizanțului: invazia persană (518–630)
177	Partea a patra. ISLAMUL
179	Capitolul șaptesprezece. Cucerirea arabă (630–660)
187	Capitolul optsprezece. Omeiazii: restaurarea Templului (660–750)
196	Capitolul nouăsprezece. Abbasizii: stăpânii de departe (750–969)
200	Capitolul douăzeci. Fatimizii: toleranță și sminteală (696–1099)

- 10 211 **Partea a cincea. CRUCIADELE**
213 Capitolul douăzeci și unu. Masacrul (1099)
221 Capitolul douăzeci și doi. Ascensiunea Ținutului de peste Mare (1100–1131)
225 Capitolul douăzeci și trei. Epoca de aur a Ținutului de peste Mare (1131–1142)
235 Capitolul douăzeci și patru. Impasul (1142–1174)
243 Capitolul douăzeci și cinci. Regele lepros (1174–1187)
248 Capitolul douăzeci și șase. Saladin (1187–1189)
257 Capitolul douăzeci și șapte. A treia Cruciadă (1189–1193)
263 Capitolul douăzeci și opt. Dinastia lui Saladin (1193–1250)
273 **Partea a șasea. MAMELUCII**
275 Capitolul douăzeci și nouă. Sclavul sultanului (1250–1339)
282 Capitolul treizeci. Declinul mamelucilor (1399–1517)
289 **Partea a șaptea. OTOMANII**
291 Capitolul treizeci și unu. Magnificența lui Soliman (1517–1550)
294 Capitolul treizeci și doi. Mistici și mântuitori (1550–1705)
307 Capitolul treizeci și trei. Familiile (1705–1799)
313 **Partea a opta. IMPERIUL**
315 Capitolul treizeci și patru. Napoleon în Țara Sfântă
319 Capitolul treizeci și cinci. Noii romantici: Chateaubriand și Disraeli (1806–1830)
326 Capitolul treizeci și șase. Cucerirea albaneză (1830–1840)
331 Capitolul treizeci și șapte. Evangheliștii (1840–1855)
348 Capitolul treizeci și opt. Noul oraș (1855–1860)
352 Capitolul treizeci și nouă. Noua religie (1860–1870)
357 Capitolul patruzeci. Orașul arab, orașul imperial (1870–1880)
364 Capitolul patruzeci și unu. Rușii (1880–1898)
369 **Partea a noua. SIONISMUL**
371 Capitolul patruzeci și doi. Kaiserul (1898–1905)
379 Capitolul patruzeci și trei. Cântărețul la *oud* din Ierusalim (1905–1914)
390 Capitolul patruzeci și patru. Primul Război Mondial (1914–1916)
397 Capitolul patruzeci și cinci. Revolta Arabă și Declarația Balfour (1916–1917)
411 Capitolul patruzeci și șase. Cadoul de Crăciun (1917–1919)
421 Capitolul patruzeci și șapte. Victorioși și prăzi de război (1919–1920)
428 Capitolul patruzeci și opt. Mandatul Britanic (1920–1936)

440	Capitolul patruzeci și nouă. Revolta Arabă (1936–1945)
451	Capitolul cincizeci. Războiul murdar (1945–1947)
464	Capitolul cincizeci și unu. Independența evreilor, catastrofa arabilor (1948–1951)
471	Capitolul cincizeci și doi. Divizat (1951–1967)
478	Capitolul cincizeci și trei. Șase zile (1967)
487	<i>Epilog</i>
509	<i>Bibliografie</i>
531	<i>Arbori genealogici</i>
541	<i>Hărți</i>

Prefață

Istoria Ierusalimului este istoria lumii, dar mai este și cronica unui oraș provincial adesea sărac, pierdut printre colinele Iudeei. Astăzi mai mult ca niciodată, Ierusalimul este considerat centrul lumii: orașul se află în miezul luptei dintre religiile avraamice, este sanctuarul unui fundamentalism din ce în ce mai popular printre creștini, evrei și musulmani, câmpul de luptă strategic al încleștării dintre civilizații rivale, linia frontului dintre ateism și credință, centrul de atenție al fascinației laice, obiectul unor delirante teorii ale conspirației și al miturilor care circulă pe internet, scena scăldată în lumină pentru camerele de filmat din întreaga lume într-o epocă a fluxului informațional neîntrerupt. Interesele religioase, politice și mediatice se alimentează unele pe altele și fac ca Ierusalimul să fie analizat azi mai profund ca niciodată.

Ierusalimul este Orașul Sfânt, dar a fost dintotdeauna și un adăpost al superstițiilor, șarlatanismului și bigotismului; trofeul râvnit de imperii, deși lipsit de valoare strategică; teritoriul cosmopolit a numeroase secte, fiecare fiind convinsă că orașul îi aparține doar ei; orașul cu o mulțime de nume — dar fiecare tradiție este atât de sectară, încât le exclude pe celelalte. Este un oraș de un așa rafinament, încât în literatura ebraică sacră se vorbește despre el la genul feminin — o femeie senzuală, plină de viață, întotdeauna frumoasă, dar uneori desfrânată, alteori o prințesă rănită și părăsită de iubiții ei. Ierusalimul este casa unui Dumnezeu unic, capitala a două popoare, templul a trei religii și singurul oraș care există în două locuri — în cer și pe pământ: grația sa terestră extraordinară nu este nimic în comparație cu gloria sa celestă. Însuși faptul că Ierusalimul este terestru și totodată celest arată că orașul poate exista oriunde: noi Ierusalime au fost întemeiate peste tot în lume și fiecare dintre ele are propria viziune asupra Ierusalimului. Profeți și patriarhi, Avraam, David, Iisus și Mahomed au pășit pe aceste pietre. Religiile avraamice s-au născut acolo și tot acolo se va sfârși și lumea în Ziua Judecării. Ierusalimul, sacru pentru Popoarele Cărții, *este* orașul Cărții: în multe privințe, Biblia este chiar cronica Ierusalimului, iar cititorii, de la iudei și primii creștini, trecând mai departe la cuceritorii musulmani și cruciați până la evangheliștii americani de astăzi, i-au schimbat în repetate rânduri istoria pentru a îndeplini profeția biblică.

Când Biblia a fost tradusă în greacă, apoi în latină și engleză, a devenit cartea universală și a făcut din Ierusalim orașul universal. Fiecare mare rege devenea un David, oamenii fiecărui popor se credeau aleși să fie „noii israeliți” și fiecare civilizație grandioasă se pretindea a fi un nou Ierusalim, orașul care nu aparține

nimănui și există în imaginația fiecăruia. Aceasta este tragedia orașului, dar și magia lui deopotrivă: oricine visa la Ierusalim, orice vizitator din toate timpurile, de la apostolii lui Iisus la soldații lui Saladin, de la pelerinii victorienii la turiștii și jurnaliștii de azi, sosește aici cu propria viziune asupra Ierusalimului autentic, pentru ca mai apoi să fie amar de dezamăgit de ceea ce găsește, un oraș în continuă schimbare, care a prosperat și a decăzut, a fost distrus și reconstruit în repetate rânduri. Dar pentru că așa este Ierusalimul, proprietatea tuturor, numai imaginea lor este cea corectă; realitatea coruptă, artificială, trebuie să se schimbe; toți au dreptul să-și impună propriul „Ierusalim” asupra Ierusalimului — ceea ce adesea au și făcut prin foc și prin sabie.

Ibn Khaldun, un istoric din secolul al XIV-lea, care a consemnat unele evenimente relatate în această carte și chiar a participat la ele, remarcă faptul că istoria este „studiată cu asiduitate. Omul de pe stradă vrea să o cunoască. Regi și conducători se bat pentru ea”. Este valabil mai ales în cazul Ierusalimului. E imposibil să scrii o istorie a acestui oraș și să nu recunoști că Ierusalimul este o temă, un centru de rotație, o axă a istoriei lumii. Într-o epocă în care, grație puterii internetului, mouse-ul și sabia sunt arme din același arsenal fundamentalist, căutarea faptelor istorice este și mai importantă decât a fost pentru Ibn Khaldun.

O istorie a Ierusalimului trebuie să fie un studiu al naturii sacralului. Expresia „Orașul Sfânt” este folosită mereu pentru a descrie venerația pe care o suscită sanctuarele sale, dar ea semnifică și faptul că Ierusalimul a devenit principalul loc de pe pământ al comunicării dintre Dumnezeu și oameni.

Trebuie, de asemenea, să răspundem la această întrebare: dintre toate locurile din lume, de ce Ierusalim? Locul se găsea departe de rutele comerciale de pe coasta Mediteranei; era sărac în ape, pârjolit de arșița verii, înghețat de viscolul iernii, cu stânci măcinate de căldură și neprimitoare. Alegerea Ierusalimului ca oraș al Templului a fost în parte o decizie personală, în parte consecința evoluției sale: sacralitatea lui a devenit cu atât mai profundă cu cât el era deja sfânt de atâta timp. Sacrul are nevoie nu doar de spiritualitate și credință, ci și de legitimitate și tradiție. Un profet radical, animat de o viziune nouă, trebuie să explice secolele care au precedat și să-și justifice propria revelație într-o limbă și o geografie a sacralului acceptate — profețiile revelațiilor anterioare și locurile deja venerate de mult timp. Nimic nu face un loc mai sfânt decât concurența altei religii.

Această sacralitate displace multor vizitatori atei, care o văd ca pe o superstiție contagioasă într-un oraș suferind de o pandemie de bigotism virtuos. Dar asta înseamnă să negi nevoia profundă de spiritualitate a ființei umane, fără de care este imposibil să înțelegi Ierusalimul. Religii trebuie să explice bucuriile fragile și anxietățile eterne care mistifică și înspăimântă omenirea: avem nevoie să simțim că există o forță superioară. Respectăm moartea și tânjim să-i găsim sensul. Ca punct de întâlnire dintre Dumnezeu și om, Ierusalimul este locul în care aceste întrebări găsesc răspuns odată cu venirea Apocalipsei — la Sfârșitul Veacului, când va izbucni războiul, o luptă între Christ și Antihrist, când Kaaba va veni de la Mecca la Ierusalim, când se va ține Judecata, vor învia morții și va veni Messia cu Împărăția Cerurilor, Noul Ierusalim. Toate cele trei religii avraamice cred în venirea Apocalipsei, dar detaliile variază de la o credință și de la o sectă

la alta. Poate că pentru laici nu sunt decât niște aiureli învechite, însă aceste idei sunt, dimpotrivă, de mare actualitate. În această epocă a fundamentalismului iudaic, creștin și musulman, Apocalipsa este o forță dinamică în febrila activitate politică a lumii.

Moartea este însoțitoarea noastră constantă: mult timp, pelerinii veneau la Ierusalim ca să moară și să fie îngropați aproape de Muntele Templului pentru a renaște în timpul Apocalipsei; și acum continuă să vină. Orașul este înconjurat de cimitire și se odihnește pe ele; suntenerate fragmentele scorjite ale unor sfinți antici — mâna dreaptă, înnegrită și uscată, a Mariei Magdalena este încă expusă în camera părintelui superior grec ortodox din Biserica Sfântului Mormânt. Numeroase sanctuare, dar chiar și case particulare sunt construite în jurul mormintelor. Atmosfera tenebroasă a acestui oraș al morților se explică nu doar printr-un fel de necrofilie, ci și prin necromanție: morții de aici sunt aproape vii, parcă așteptând învierea. Luptele neîncetate pentru Ierusalim — masacrele, haosul, războaiele, terorismul, asediile și catastrofele — au transformat acest loc în câmp de bătălie, „abatorul religiilor” după Aldous Huxley, „osuarul” după Flaubert. Melville vedea orașul ca pe un „craniu” asediat de „armate ale morților”, iar Edward Said își amintea că tatălui său nu-i plăcea Ierusalimul pentru că „îi amintea de moarte”.

Evoluția acestui sanctuar celest și terestru nu s-a datorat întotdeauna providenței. Religiiile se nasc dintr-o scânteie revelată unui profet charismatic — Moise, Iisus, Mahomed. Imperiile sunt întemeiate, orașele — cucerite, prin forța și șansa unui războinic. Deciziile unora, începând cu regele David, au făcut din Ierusalim ceea ce este el astăzi.

Probabilitatea ca mica citadelă a lui David, capitala unui regat neînsemnat, să devină centrul lumii era extrem de redusă. Ironia sorții a făcut ca tocmai distrugerea Ierusalimului de către Nabucodonosor să ducă la crearea tiparului sacralității lui viitoare, deoarece acea catastrofă i-a determinat pe evrei să consemneze și să proclame gloria Sionului. De obicei, astfel de cataclisme au dus la dispariția unor popoare întregi. Însă extraordinara capacitate de supraviețuire a evreilor, devotamentul lor încăpățânat față de Dumnezeu lor și, mai ales, faptul că au așternut în scris propria versiune a istoriei lor în Biblie au stat la baza faimei și sacralității acestui oraș. Biblia s-a substituit statului evreu și Templului și a devenit, cum spunea Heinrich Heine, „patria ambulantă a evreilor, Ierusalimul ambulant”. Niciun alt oraș nu are propria sa carte și nicio altă carte nu a ghidat în așa măsură destinul unui oraș.

Caracterul sacru al orașului s-a născut din unicitatea evreilor ca Popor Ales. Ierusalimul a devenit Orașul Ales, Palestina — Pământul Ales, iar această unicitate a fost moștenită și îmbrățișată de creștini și musulmani. Sacralitatea supremă a Ierusalimului și a pământului Israelului se reflectă în obsesia religioasă crescândă cu privire la întoarcerea evreilor în Israel și în entuziasmul occidental față de sionism, echivalentul său laic, în perioada dintre Reforma secolului al XVI-lea în Europa și anii 1970. De atunci, tragedia palestinienilor, care văd în Ierusalim Orașul lor Sfânt pierdut, a modificat percepția asupra Israelului. Astfel, fixația occidentală, acest sentiment al proprietății universale, poate funcționa în

ambele sensuri — poate fi o binecuvântare sau o sabie cu două tăișuri. Astăzi, acest lucru se reflectă în interesul pe care îl suscită Ierusalimul și conflictul israeliano-palestinian, un interes mai mare decât prezintă orice altceva din întreaga lume.

Totuși, nimic nu e atât de simplu pe cât pare. Istoria este deseori prezentată ca o serie de schimbări brutale și variații violente, dar eu doresc să arăt că Ierusalimul a fost un oraș al continuității și coexistenței, o metropolă hibridă formată din clădiri hibride și oameni hibrizi care sfidează categorizările înguste aparținând diferitelor legende religioase și poveștilor naționaliste de mai târziu. De aceea, de câte ori este posibil, parcurg istoria trecând prin familii — Davidieni, Macabei și Irodieni, Omeiazi și casele Baldovin și Saladin, până la Husseini, Khalidi, Spafford, Rothschild și Montefiore — regăsind astfel schema organică a vieții ce rămâne imună la incidentele bruște și discursurile sectare ale istoriei convenționale. Nu există doar două fețe ale Ierusalimului, ci mai multe culturi și credințe care se suprapun și se împletesc — un caleidoscop cu fațete multiple, compus din arabi ortodocși, arabi musulmani, evrei sefarzi, evrei aschenazi, evrei haredimi, evrei laici, armeni ortodocși, georgieni, serbi, ruși, copti, protestanți, etiopieni, catolici și așa mai departe. Un singur individ avea deseori diferite identități, echivalentul uman al straturilor de pietre și țărână ale Ierusalimului.

De fapt, importanța orașului a fluctuat, mereu în mișcare, mereu în transformare, ca o plantă ce-și schimbă forma, mărimea, culoarea chiar, dar rămâne bine înrădăcinată în același loc. Imaginea unui Ierusalim ca „Oraș Sfânt sacru pentru trei religii”, așa cum este prezentat în mass-media, este relativ recentă. Au fost secole în care Ierusalimul părea să-și piardă din importanța sa religioasă și politică. De multe ori, necesitatea politică, și nu revelația divină a stimulat și insuflat devotamentul religios.

De fiecare dată când Ierusalimul părea uitat și depășit, bibliolatria, studiul pasionat al adevărului biblic de către oameni din ținuturi îndepărtate — fie de la Mecca, Moscova sau Massachusetts — a fost cea care a proiectat credința lor asupra Ierusalimului. Toate orașele sunt ca niște ferestre deschise spre moduri de gândire străine, dar acesta este și o oglindă care arată viața lui interioară în timp ce reflectă lumea exterioară. Fie că era epoca unei credințe totale, a aroganței întemeietorilor de imperii, a revelației evanghelice sau a naționalismului laic, Ierusalimul a devenit simbolul și obiectivul final. Dar, la fel ca în oglinzile dintr-un bâlci, imaginile sunt întotdeauna distorsionate, adesea înspăimântătoare.

Ierusalimul are un fel al său de a-i dezamăgi și tulbura pe cuceritori și vizitatori deopotrivă. Contrastul dintre orașul material și cel spiritual este atât de dureros, încât o sută de pacienți pe an sunt primiți în azilul orașului, suferind de Sindromul Ierusalimului, o nebunie dată de anticipație, dezamăgire și deziluzie. Dar Sindromul Ierusalimului este și politic: Ierusalimul este o sfidare a rațiunii, a politicii pragmatice și strategiei, existând într-un tărâm al pasiunilor mistuitoare și emoțiilor nestăpânite, opac la rațiune.

În această luptă pentru dominație și adevăr, până și victoria nu face decât să intensifice sacralitatea orașului în ochii celorlalți. Cu cât posesorul este mai avid,

cu atât mai aprigă este concurența, iar reacția, viscerală. Aici domnește legea consecințelor involuntare.

Niciun alt loc nu evocă o asemenea dorință de posesie exclusivă. Însă acest zel posesiv este paradoxal, din moment ce majoritatea sanctuarelor din Ierusalim, și istoriile aferente, au fost împrumutate sau furate, aparținând înainte unei alte religii. Trecutul orașului este adesea imaginar. Practic, fiecare piatră a aparținut templului, demult uitat, al unei alte credințe, arcului de triumf al unui alt imperiu. Majoritatea cuceririlor au fost însoțite de dorința instinctivă de a șterge urmele altor credințe, dar în același timp confiscându-le tradițiile, istoriile, locurile. S-au făcut multe distrugerii, dar de multe ori cuceritorii nu au distrus ce au găsit acolo, ci au refolosit și au adăugat. Locuri importante cum ar fi Muntele Templului, Citadela, Orașul lui David, Muntele Sionului și Biserica Sfântului Mormânt nu prezintă straturi de istorie distincte, ci sunt mai degrabă niște palimpseste, niște broderii în care firele de mătase sunt țesute atât de des încât este imposibil să le mai distingi.

Dorința de a poseda sacralitatea altora a făcut ca unele sanctuare să devină sacre pentru toate cele trei religii — succesiv, apoi simultan; regii au dat decrete în privința lor, iar oamenii au murit pentru ele — și totuși, acum sunt aproape uitate: Muntele Sionului a fost locul unei venerații fanatice din partea evreilor, musulmanilor și creștinilor, dar acum nu mai vin aici mulți pelerini musulmani sau evrei și, mai nou, a redevenit creștin.

La Ierusalim, adevărul este adesea mult mai puțin important decât mitul. „La Ierusalim, nu-mi cereți să fac istoria *faptelor*“, spune eminentul istoric palestinian dr. Nazmi al-Jubeih. „Scoateți ce este fictiv și nu mai rămâne nimic.“ Aici istoria este atât de puternică și de virulentă, încât este deformată în mod repetat: arheologia însăși este o forță istorică, iar arheologii au exercitat tot atâta putere ca și soldații, recrutați să conștientizeze trecutul în numele prezentului. O disciplină care tinde spre obiectivitate științifică poate fi folosită pentru a explica logic prejudecăți etno-religioase și pentru a justifica ambiții imperiale. Israelieni, palestinieni și misionari ai puterilor imperialiste din secolul al XIX-lea s-au făcut cu toții vinovați de confiscarea acelorși evenimente cărora le-au atribuit semnificații și fapte contradictorii. Prin urmare, o istorie a Ierusalimului trebuie să fie o istorie a adevărului și legendei deopotrivă. Dar există și fapte, iar această carte își propune să le povestească, oricât de neplăcute sunt ele pentru o tabără sau alta.

Mi-am propus să scriu o istorie a Ierusalimului pentru publicul larg de cititori atești sau credincioși, creștini, musulmani sau evrei, fără o motivație politică, chiar în aceste vremuri de conflicte.

Voi relata istoria cronologic, parcurgând existența unor bărbați și femei, soldați și profeți, poeți și regi, țărani și muzicieni — și a familiilor care au făcut Ierusalimul. Cred că acesta este cel mai bun mod de a da viață orașului și de a arăta că adevărurile sale complexe și neașteptate sunt rezultatul acestei istorii. Numai prin narațiunea cronologică se poate evita tentația de a vedea trecutul prin prisma obsesiilor prezentului. M-am străduit să evit teleologia și să descriu istoria ca și când fiecare eveniment era inevitabil. Întrucât orice mutație este

o reacție la cea care a precedat-o, cronologia este cea mai bună modalitate de a găsi un sens acestei evoluții, de a răspunde întrebării „De ce Ierusalimul?” și de a arăta de ce oamenii au reacționat așa cum au reacționat. Sper că acesta este și cel mai plăcut mod de a o spune. Cine sunt eu ca să distrug o poveste care — pentru a folosi un clișeu hollywoodian justificat, de data asta — este cea mai grozavă din câte s-au spus vreodată? Printre miile de cărți despre Ierusalim, puține sunt istorii narative. Patru epoci — a lui David, a lui Iisus, a cruciadelor și a conflictului arabo-israelian — ne sunt familiare datorită Bibliei, filmelor, romanelor și știrilor, dar ele sunt încă înțelese greșit. Cât despre restul, îmi doresc să ofer noilor cititori ocazia de a descoperi o istorie mult timp uitată.

Această carte este o istorie a Ierusalimului — centru al istoriei lumii, dar nu se dorește a fi o enciclopedie a tuturor aspectelor Ierusalimului sau un ghid al nișelor, cupolelor și arcadelor din fiecare clădire. Cartea nu este o istorie detaliată a ortodocșilor, catolicilor sau armenilor, a școlilor de drept islamic hanefită sau shafită, a evreilor hasidici sau karaiți și nu este relatată dintr-un punct de vedere specific. Viața orașului musulman, de la mameluci până la Mandatul Britanic, a fost neglijată. Istoria Familiilor din Ierusalim a fost studiată de universitarii specializați în istoria Palestinei, dar i-a interesat mai puțin pe istoricii populari. Istoriile lor au fost și au rămas extrem de importante: unele surse-cheie nu existau în limba engleză, dar am cerut să fie traduse și am discutat cu membrii tuturor acestor clanuri pentru a le afla povestea. Însă ei sunt doar o parte din întregul mozaic. Această carte nu este o istorie a iudaismului, creștinismului sau islamismului, nici un studiu asupra naturii lui Dumnezeu în Ierusalim: toate acestea au fost făcute cu mult talent de alții — mai ales de Karen Armstrong în excelenta sa carte *Ierusalimul: un oraș, trei credințe*. Nici nu este o istorie detaliată a conflictului israeliano-palestinian, care face subiectul unei analize atât de obsesive în ziua de azi. Încercarea dificilă în care m-am lansat este să acopăr toate aceste aspecte, într-o manieră — sper — echitabilă.

Misiunea pe care mi-am propus-o este să urmăresc faptele, nu să emit judecăți asupra misterele diferitelor religii. În niciun caz nu am dreptul să judec dacă minunile divine și textele sacre ale celor trei mari religii sunt „adevărate” sau nu. Oricine studiază Biblia sau Ierusalimul nu poate să nu recunoască faptul că există mai multe nivele de adevăr. Credințele altor religii și din alte epoci ni se par ciudate, în timp ce obiceiurile familiare din vremea noastră și din locurile noastre ni se par întotdeauna extrem de rezonabile. Chiar și secolul XXI, considerat de mulți drept apogeul rațiunii laice și bunului-simț, are propriile lui idei convenționale și ortodoxii cvasireligioase care vor părea incredibil de absurde pentru stră-strănepoții noștri. Dar religiile și miracolele lor au un impact incontestabil asupra istoriei Ierusalimului și este imposibil să cunoști Ierusalimul fără să simți un oarecare respect pentru religie.

În istoria Ierusalimului, sunt secole despre care nu știm prea mult și când totul este subiect de controversă. Fiind vorba de Ierusalim, discuțiile din mediile universitare și arheologice sunt întotdeauna înveninate și uneori virulente, ducând chiar la revolte și lupte. Evenimentele din ultima jumătate de secol sunt atât de controversate, încât există mai multe versiuni.

În ceea ce privește epocile primitive, istoricii, arheologii și fanaticii deopotrivă au manipulat, modelat și tratat fără delicatețe rarele resurse disponibile pentru a le adapta tuturor teoriilor imaginabile pe care le-au apărut cu toată încrederea bazată pe o certitudine absolută. În toate cazurile, am studiat sursele originale și numeroasele teorii și am ajuns la o concluzie. Dacă aș fi vrut să acopăr, în întregime, în toate cazurile, cuvintele pe care le-aș fi folosit cel mai des, ar fi fost „poate”, „probabil”, „posibil” și „s-ar putea”. De aceea nu le-am folosit de fiecare dată când s-a ivit ocazia, dar îl rog pe cititor să înțeleagă faptul că dincolo de fiecare propoziție se află o bibliografie colosală și în continuă schimbare. Fiecare secțiune a fost verificată și citită de un specialist din mediul universitar. Am avut șansa să contez pe ajutorul unora dintre cei mai distinși profesori care activează în prezent.

Cea mai spinoasă dintre controverse este cea legată de regele David, ale cărei implicații politice sunt extrem de actuale și încărcate de sens. Chiar și în plan științific, această dispută s-a purtat cu mai multă înflăcărare și cu mai multă duritate decât în cazul oricărui alt subiect, exceptând poate cel referitor la natura lui Hristos sau Mahomed. Sursa istoriei lui David este Biblia. Mult timp s-a considerat că viața sa istorică este un fapt deja stabilit. În secolul al XIX-lea, interesul puterilor imperialiste creștine în Țara Sfântă a stat la baza căutărilor arheologice ale Ierusalimului lui David. Natura creștină a acestor căutări a cunoscut o nouă orientare odată cu crearea statului Israel în 1948, care i-a atribuit o semnificație politico-religioasă pătimasă, David având statutul de întemeietor al Ierusalimului evreiesc. În lipsa unor dovezi solide din secolul al X-lea î.e.n., istoricii israelieni revizionisti au redus importanța Orașului lui David. Unii chiar au contestat că el ar fi existat ca personaj istoric, spre furia evreilor tradiționaliști și bucuria politicianilor palestinieni, deoarece aceasta submina pretențiile evreilor. Dar descoperirea stelei de la Tel Dan în 1993 a dovedit că regele David a existat. Biblia, deși nu a fost scrisă în principal ca o cronică istorică, rămâne o sursă istorică de care m-am folosit pentru a relata această poveste. Importanța Orașului lui David și credibilitatea Bibliei sunt discutate în text. Pentru conflictul actual legat de Orașul lui David, citiți Epilogul.

Este imposibil să scrii despre o altă epocă mult mai târzie, secolul al XIX-lea, fără să simți umbra *Orientalismului* lui Edward Said. Said, un creștin palestinian născut la Ierusalim, profesor de literatură la Universitatea Columbia din New York și o voce politică aparte în lumea naționalismului palestinian, afirma că „prejudecata eurocentrică, subtilă și persistentă, față de popoarele arabo-musulmane și cultura lor”, în special la călătorii din secolul al XIX-lea, precum Chateaubriand, Melville și Twain, a denigrat cultura arabă și a justificat imperialismul. Totuși, opera lui Said i-a inspirat pe unii dintre discipolii săi care au încercat să șteargă din istorie acești intruși occidentali: ceea ce constituie o aberație. Pe de altă parte, este adevărat că acești vizitatori au văzut și înțeles prea puțin din adevărata viață a Ierusalimului arab și evreiesc și, așa cum am explicat mai sus, m-am străduit să descriu viața reală a populației de aici. Dar această carte nu este una polemică, iar istoricul Ierusalimului trebuie să arate influența dominantă

a culturii romantice imperiale a Occidentului asupra orașului deoarece ea explică de ce Orientul Mijlociu a contat atât de mult pentru Marile Puteri.

În mod similar, am zugrăvit evoluția pro-sionismului britanic, laic și evanghelic, de la Palmerston și Shaftesbury la Lloyd George, Balfour, Churchill și amicul lor Weizmann, pentru simplul motiv că influența sa a fost decisivă asupra destinului Ierusalimului și Palestinei în secolele al XIX-lea și XX.

Corpul central al cărții se încheie cu anul 1967 deoarece Războiul de Șase Zile a dus la crearea situației de azi și constituie o concluzie majoră. Epilogul face o rapidă trecere în revistă a evoluției politice până în prezent și se încheie cu descrierea detaliată a unei dimineți tipice în cele trei Locuri Sfinte. Dar lucrurile sunt în continuă schimbare. Dacă aș fi continuat să scriu istoria până azi, cartea n-ar fi avut un final clar și s-ar fi impus actualizarea ei aproape oră de oră. Am încercat, în schimb, să arăt de ce Ierusalimul continuă să fie esența procesului de pace și totodată obstacolul din calea lui.

Această carte este o sinteză bazată pe lectura principalelor surse, antice și moderne, pe întâlniri personale cu specialiști, profesori, arheologi, familii și oameni de stat și pe nenumăratele mele vizite la Ierusalim, la locurile sfinte și la șantierele arheologice. Am avut șansa să descopăr unele surse noi sau foarte rar utilizate. Această muncă de cercetare mi-a adus trei motive de bucurie: am petrecut mult timp la Ierusalim; am citit operele minunate ale unor autori ca Usamah bin Munqidh, Ibn Khaldun, Evliya Celebi și Wasif Jawhariyyeh, William din Tir, Iosif Flavius și T.E. Lawrence; în al treilea rând, mi-am făcut prieteni noi și am fost ajutat, cu încredere și generozitate, în mijlocul unor crize politice violente, de ierusalimiți de toate originile — palestinieni, israelieni și armeni, musulmani, evrei și creștini.

Am impresia că m-am pregătit o viață întreagă pentru a scrie această carte. Încă din copilărie am cutreierat împrejurimile Ierusalimului. Datorită unor legături de familie descrise în această carte, „Ierusalim” este motto-ul familiei mele. Dar, indiferent de legăturile personale, mă aflu aici pentru a povesti istoria a ceea ce s-a întâmplat și a ceea ce au crezut oamenii. Pentru a reveni la punctul de unde am plecat, întotdeauna au existat două Ierusalime, cel temporal și cel spiritual, ambele guvernate mai mult de credință și emoție decât de rațiune și fapte. Și Ierusalimul rămâne centrul lumii.

Abordarea mea nu va fi pe placul tuturor — la urma urmei, vorbim despre Ierusalim. Dar, scriind această carte, n-am uitat nicio clipă sfatul lui Lloyd George către Storr, pe care l-a numit guvernator al Ierusalimului și care era criticat cu vehemență atât de evrei, cât și de arabi: „Ei bine, dacă vreuna dintre cele două părți va înceta să se plângă, vei fi demis”.

Prolog

În ziua de 8 a lunii Ab la iudei, la sfârșitul lui august din anul 70 e.n., Titus, fiul împăratului roman Vespasian, care de patru luni conducea asediul Ierusalimului, a poruncit întregii sale armate să se pregătească să atace Templul la răsăritul soarelui. Întâmplarea făcea ca ziua următoare să fie chiar ziua în care babilonienii au distrus Ierusalimul cu mai bine de 500 de ani în urmă. Titus comanda o armată compusă din patru legiuni — în total 60 000 de legionari romani și forțe auxiliare locale care abia așteptau să dea lovitura finală acestui oraș semeț, dar distrus. Dincolo de ziduri, poate o jumătate de milion de iudei înfometați supraviețuiau în condiții diabolice: unii erau zeloți, niște fanatici religioși, alții bandiți, dar majoritatea erau familii de oameni nevinovați, prinși fără scăpare în această înfiorătoare capcană a morții. Mulți iudei trăiau în afara Iudeei — se găseau în zona Mediteranei și în Orientul Apropiat — iar această luptă finală avea să decidă nu doar soarta orașului și a locuitorilor ei, dar și viitorul iudaismului și al micului cult iudeo-creștin — iar dacă ar fi să privim peste șase secole în viitor, însăși forma pe care o va lua islamul.

Romanii construiseră rampe pe zidurile Templului, dar asalturile lor tot eșuaseră. Mai devreme, în ziua aceea, Titus le spusese generalilor săi că eforturile de a păstra acest „templu străin” îl costau prea mulți soldați și a ordonat să fie incendiate porțile Templului. Argintul din porți a început să se topească și focul s-a extins la cadrele și ferestrele din lemn, iar de-aici la grinzile de lemn din culoarele Templului. Titus ordonase stingerea focului. După cum spunea el, romanii „nu trebuie să se răzbune pe obiecte neînsuflețite în locul oamenilor”. Apoi s-a retras peste noapte la cartierul său general din turnul pe jumătate distrus al fortăreței Antonia de unde se vedea splendidul complex al Templului.

În preajma zidurilor se petreceau scene de groază care probabil semănau cu iadul pe pământ. Mii de cadavre putrezeau în căldura verii. Mirosul era insuportabil. Haite de câini și șacali se înfruptau din carnea de om. Cu câteva luni în urmă, Titus ordonase ca toți prizonierii sau dezertorii să fie crucificați. Cinci sute de iudei erau crucificați zilnic. Muntele Măslinilor și dealurile stâncoase din jurul orașului erau înțesate cu atâtea cruci încât nu mai rămânea loc și nu se mai găseau nici copaci din care să fie făcute. Soldații lui Titus se distrau crucificând victimele cu membrele desfăcute în poziții batjocoritoare. Mulți locuitori ai Ierusalimului erau atât de disperăți să fugă din oraș, încât, atunci când plecau, își salvau averea înghițind monedele pe care sperau să le recupereze când aveau să fie în siguranță, departe de romani. Arătau „umflați din cauza foametei ca suferinzii de hidropizie”,

dar, dacă mâncau, „plesneau“. Când le explodau burțile, soldații găseau comorile printre măruntaiele urât mirositoare, așa că începuseră să-i eviscereze pe prizonieri și să le caute prin intestine cât aceștia erau încă vii. Îngrozit, Titus a încercat să interzică aceste jafuri anatomice. Fără niciun rezultat: aliații săi sirieni care îi urau pe iudei și erau detestați de aceștia au savurat aceste jocuri macabre. Actele de cruzime comise de romani și de rebeli în interiorul zidurilor orașului sunt comparabile cu cele mai înfiorătoare atrocități din secolul XX.

Războiul s-a declanșat în momentul în care absurditatea și lăcomia guvernantorilor romani i-au determinat pe aristocrații iudei, aliați ai Romei, să se alăture cauzei unei revolte populare religioase. Din rândurile rebelilor făceau parte iudei religioși și tâlhari oportuniști care profitaseră de căderea împăratului Nero și de haosul care a urmat sinuciderii lui, ca să-i alunge pe romani și să reînființeze un stat iudeu independent, clădit în jurul Templului. Dar focul revoluției iudeilor a început curând să se stingă, transformându-se în epurări sângeroase și răfueli între diferite grupări.

Trei împărați romani au urmat după Nero, într-o succesiune rapidă și haotică. Atunci când Vespasian a urcat pe tron și l-a trimis pe Titus să cucerească Ierusalimul, orașul era divizat între trei războinici aflați în conflict. La început, aceștia duceau lupte violente în curțile Templului, apoi jefuiau orașul. Luptătorii lor ajungeau până în zonele mai înstărite, prădând casele, omorând bărbații și siluind femeile — „era o distracție pentru ei“. Îmbătați de putere și de febra vânătorii, probabil amețiți și de vin, „se dedau la acte de lascivitate feminină, își împodobeau părul, purtau straie femeiești, se ungeau cu pomezi și se vopseau la ochi“. Acești tâlhari provinciali, fudulindu-se în „mantii frumos vopsite“, omorau pe oricine le ieșea în cale. În depravarea lor ingenioasă, „inventau plăceri ilicite“. Ierusalimul, căzut pradă „indecenței intolerabile“, a devenit „un bordel“ și o cameră de tortură — și totuși a rămas un sanctuar.

În ciuda acestei situații, Templul a continuat să funcționeze. În luna aprilie, sosiseră pelerinii pentru Sărbătoarea Paștelui, chiar înainte să vină romanii și să atace orașul. Populația de aici număra zeci de mii de locuitori, dar, din cauza romanilor, rămăseseră blocați înăuntru pelerinii și numeroși refugiați, așa încât în oraș se aflau acum sute de mii de oameni. Abia când Titus a încercuit zidurile, căpeteniile rebele au încetat luptele interne și s-au unit împotriva romanilor, punând laolaltă 21 000 de războinici.

Orașul pe care Titus îl vedea pentru prima dată de pe Muntele Scopus, numit astfel după cuvântul grecesc *skopeo*, care înseamnă „a privi spre“, era, după cum spunea Plinius, „de departe cel mai lăudat oraș din Orient“, o metropolă opulentă și prosperă, construită în jurul unuia dintre cele mai mari temple din lumea antică, templul însuși fiind o imensă și splendidă operă de artă. Ierusalimul exista deja de mii de ani, dar acest oraș cu multe ziduri și turnuri, răsfirat pe doi munți, printre stâncile sterpe ale Iudeei, nu mai fusese niciodată atât de populat sau atât de splendid cum a fost în primul secol al erei noastre. Într-adevăr, abia în secolul XX Ierusalimul avea să mai fie atât de măreț. Era realizarea lui Irod cel Mare, strălucitul și psihopatul rege iudeu, ale cărui palate și fortărețe au fost

construite la o scară monumentală și atât de bogat decorate, încât istoricul iudeu Iosif Flavius spunea că „depășesc puterea mea de a le descrie”.

Templul însuși eclipsa toate celelalte cu gloria lui sacră. „La răsăritul soarelui”, curțile strălucitoare și porțile aurite „reflectau o strălucire extraordinară, încât cei care încercau să-l privească trebuiau să-și ferească privirea”. Când străinii — precum Titus și legionarii lui — au văzut Templul pentru prima oară, acesta li s-a părut „ca un munte acoperit de zăpadă”. Iudeii evlavioși știau că în centrul curților acestui oraș-în-oraș din vârful Muntelui Moria exista o cămăruță de o sfințenie absolută care practic nu conținea nimic. Acest spațiu era centrul sacralității pentru iudei: Sfânta Sfințelor, locul în care sălășluia Însuși Dumnezeu.

Templul lui Irod era un sanctuar, dar și o fortăreață aproape impenetrabilă, apărată de zidurile orașului. Iudeii, încurajați de slăbiciunea romanilor în Anul celor Patru Împărați și ajutați de înălțimile inaccesibile ale Ierusalimului, de fortificațiile lui și de structura labirintică a Templului, îl înfruntaseră pe Titus cu mare încredere în forțele lor. În fond, ei rezistaseră Romei timp de aproape cinci ani. Însă Titus avea autoritatea, ambiția, resursele și talentul necesar pentru a-i învinge. El a început să slăbească apărarea Ierusalimului cu o eficiență sistematică și o forță copleșitoare. În tunelele de lângă zidul de vest al Templului au fost găsite pietre de baliste, probabil lansate de Titus, dovadă a intensității bombardamentului roman. Iudeii au luptat pentru fiecare palmă de pământ cu o înversurare aproape suicidală. Dar Titus, având la dispoziție un întreg arsenal de mașini de asediu, catapulte și ingeniozitatea celor care le manevrau, a reușit să treacă de primul zid în cincisprezece zile. El a trimis o mie de legionari prin labirintul de piețe din Ierusalim și a luat cu asalt al doilea zid. Dar iudeii au ieșit și l-au recucerit. Zidul trebuia să fie din nou luat cu asalt. De data asta, Titus a încercat să intimideze orașul cu o desfășurare a forțelor sale — armuri, coifuri, săbii strălucitoare, flamuri fluturând în vânt, acvile scânteietoare și „cai bogat împodobiți”. Mii de locuitori ai Ierusalimului s-au adunat pe metereze să vadă spectacolul, admirând „frumusețea armurilor și minunata înșiruire a soldaților”. Dar iudeii au rămas neclintii sau prea temători ca să nu asculte de ordinele căpeteniilor lor și nu s-au predat.

Până la urmă, Titus a decis să-i încercuiască și să izoleze întregul oraș, construind un zid de circumvalație. La sfârșitul lui iunie, romanii au luat cu asalt impunătoarea Fortăreață Antonia, care domina însuși Templul, apoi au distrus-o, cu excepția unui singur turn unde Titus și-a instalat postul de comandă.

Pe la mijlocul verii, în timp ce pe dealurile arse de soare au răsărit păduri de cadavre crucificate năpădite de muște, sentimentul morții iminente domina orașul, pradă unui fanatism implacabil, unor capricii sadice și foametei mistuitoare. Bande înarmate jefuiau pentru a face rost de mâncare. Copiii înhățau bucata de pâine din mâinile taților; mamele furau de la gura propriilor copii. Când vedeau uși ferecate, războinicii, crezând că acolo erau ascunse provizii, le spărgeau și obligau victimele să spună unde ascund grâul, înfigându-le bețe în rect. Dacă nu găseau nimic, deveneau de o „cruzime și mai barbară”, de parcă ar fi fost „înșelați”. Chiar dacă mai aveau hrană, omorau și torturau din obișnuință, pentru „a-și exersa nebunia”. Ierusalimul era bântuit de o *vânătoare de vrăjitoare*,

căci oamenii se denunțau unii pe alții ca trădători și tăinuitori de hrană. Niciun alt oraș, reflecta martorul Iosif Flavius, „nu a îngăduit vreodată asemenea nelegiuiri și nicio altă epocă nu a dat o generație care să facă atâtea ticăloșii, de la începutul lumii”.

Tinerii rățăceau pe străzi „ca niște umbre, umflați din cauza foamei, și cădeau morți unde îi răpunea suferința”. Unii oameni țineau morțiș să-și îngroape membrii decedați ai familiei, în timp ce alții erau atât de nepăsători, încât îi îngropau cât încă respirau. Foametea devora familii întregi. Ierusalimiții îi vedeau pe cei dragi cum mor „cu ochii uscați și gurile deschise. O liniște adâncă și un fel de noapte a morții a cuprins orașul” — iar cei care pierreau o făceau „cu ochii ațintiți asupra Templului”. Pe străzi erau mormane de cadavre. Curând, în ciuda obiceiului iudeilor, nimeni n-a mai îngropat morții în această imensă casă mortuară. Poate că Iisus Hristos prevăzuse toate acestea când a prezis venirea Apocalipsei, spunând „Lasă morții să-și îngroape morții lor”¹. Uneori, rebelii se mulțumeau să arunce cadavrele peste ziduri. Romanii le lăseau să putrezească în grămezi cu miros greu. Dar rebelii continuau să lupte.

Înșuși Titus, soldat de carieră greu impresionabil, care omorâse doisprezece iudei cu propria arbaletă în timpul primei bătălii, a fost oripilat și uimit: nu putea decât să ofteze în fața zeilor, căci nu era isprava lui. Cunoscut pentru generozitatea sa, era „bucuria și încântarea umanității”. „Prietenii, a fost o zi pierdută pentru mine”, spunea el când nu avea timp să ofere daruri camarazilor săi. Robust și dur, cu bărbia despicată, cu față rotundă și gură generoasă, Titus s-a dovedit a fi un comandant priceput și fiul popular al noului împărat Vespasian: dar dinastia lor încă nu-și dovedise valoarea și depindea de victoria lui Titus asupra rebelilor iudei.

În anturajul lui Titus se numărau o mulțime de iudei renegați, inclusiv trei ierusalimiți — un istoric, un rege și (se pare) o dublă regină care împărțea patul cu Cezar. Istoricul era consilierul lui Titus, Iosif Flavius, un comandant iudeu rebel care dezertase la romani, singura sursă a acestei relatări. Regele era Irod Agripa al II-lea, un iudeu romanizat, crescut la curtea împăratului Claudius; el fusese administratorul Templului iudeu, construit de străbunicul său Irod cel Mare, și adesea locuise în palatul său din Ierusalim, deși guverna teritorii dispartate la nord de Israelul modern, în Siria și Liban. Regele era aproape sigur însoțit de sora sa Berenice, fiica unui monarh evreu, de două ori regină prin căsătorie și de curând amanta lui Titus. Dușmanii ei romani au numit-o mai târziu „Cleopatra evreică”. Avea în jur de patruzeci de ani, dar „era în floarea vârstei și la apogeul frumuseții ei”, observa Iosif Flavius. La începutul rebeliunii, ea și fratele ei cu care trăia împreună (incestuos, pretindeau dușmanii lor) încercaseră să discute deschis cu rebelii, făcând un ultim apel la rațiune. Acum, cei trei iudei asistau neputincioși la „agonia unui oraș faimos”, iar Berenice o făcea din patul celui care îl distrugea.

¹ Matei 8.22. Pentru traducerea citatelor biblice, s-a folosit Biblia ortodoxă tipărită sub îndrumarea PF Teoctist, cu aprobarea Sfântului Sinod. (N.t.)

Prizonierii și dezertorii aduceau vești din orașul asediat, vești care l-au întristat mai ales pe Iosif Flavius, ai cărui părinți erau acolo. Nici luptătorii nu mai aveau hrană, așa că îi verificau și îi disecau pe cei vii și pe cei morți ca să găsească aur, un colț de pâine sau măcar grâu, „poticnindu-se și împleticindu-se ca niște câini turbați”. Mâncau bălegar de vacă, piele, cingători, încălțări și paie vechi. O femeie bogată pe nume Maria, care pierduse toți banii și nu mai avea hrană, a înnebunit de disperare și și-a omorât fiul, l-a fript, a mâncat jumătate din el și a păstrat restul pentru mai târziu. Mirosul plăcut de carne friptă s-a răspândit prin oraș, rebelii l-au simțit, au căutat să vadă de unde vine și au năvălit în casă, dar până și acești criminali înrăiți „au plecat tremurând” când au văzut cadavrul copilului pe jumătate mâncat.

Teama de spioni și paranoia domneau în Ierusalimul cel Sfânt — cum se chema orașul pe monedele iudeilor. Șarlatani și predicatori nebuni bântuiau pe străzi promițând salvare și mântuire. Ierusalimul era, așa cum observă Iosif Flavius, „ca o fiară sălbatică turbată de foame, care a început să mănânce din propria carne”.

În noaptea de 8 a lunii Ab, când Titus s-a dus să se culce, legionarii săi se luptau să stingă focul ce se răspândea de la argintul topit, așa cum primiseră ordin. Dar rebelii i-au atacat. Romanii au ripostat și i-au împins pe rebeli chiar în interiorul Templului. Un legionar, cuprins „de o furie divină”, a luat niște obiecte care ardeau și, ajutat de un alt soldat, a aprins perdelele și cadrul „unei ferestre aurite” care dădea în sălile din jurul clădirii Templului. Până dimineață, focul se întinsese până în centrul sfântului lăcaș. Iudeii, văzând flăcările care cuprindeau Sfânta Sfintelor și amenințau s-o distrugă, „au început să facă mare zarvă și au alergat să împiedice” producerea dezastrului. Dar era prea târziu. S-au baricadat în Curtea Interioară și au privit tăcuți și înfricoșați.

La numai câțiva pași mai încolo, printre ruinele fortăreței Antonia, Titus a fost trezit din somn; a sărit în picioare și „a alergat spre Sfânta Casă pentru a stinge focul”. Cei din suita sa, inclusiv Iosif Flavius și probabil regele Agripa și Berenice, l-au însoțit, iar după ei veneau alergând mii de soldați romani — cu toții „extrem de uimiți”. A urmat o întreagă nebunie. Iosif Flavius pretinde că Titus a ordonat din nou stingerea focului, însă Iosif Flavius era colaborator al romanilor și deci avea motive solide să-l exonereze pe protectorul său. În orice caz, toți strigau unii la alții, focul se întindea cu repeziciune, iar soldații romani știau că, după legile războiului, un oraș care rezistase cu atâta încăpățănare nu putea decât să se aștepte să fie pradat.

Ei s-au făcut că nu aud ce le spune Titus și chiar transmiteau mai departe camarazilor lor să atâțe focul. Legionarii au fost atât de năvalnici, încât mulți dintre ei au murit zdrobiți sau arși în acel iureș al setei lor de sânge și de aur, jefuind într-atât încât prețul aurului avea să scadă curând în tot Orientul. Titus, nereușind să stingă focul și cu siguranță întrezărind mulțumit victoria finală, și-a croit drum prin Templul în flăcări până a ajuns la Sfânta Sfintelor. Nici marele preot nu avea voie să intre acolo decât o dată pe an. Niciun străin nu-i mai pătase puritatea de la Pompei, comandantul și omul de stat roman, în anul 63 î.e.n. Dar

Titus a privit înăuntru „și a văzut cum e și ce e acolo și i s-a părut cu mult superior“, scria Iosif Flavius, „nu mai prejos decât ne făliserăm noi“. El a ordonat centurionilor să-i pedepsească pe soldații care răspândeau focul, „dar patima lor era mult prea mare“. În timp ce infernul flăcărilor cuprindea Sfânta Sfințelor, Titus a fost dus în siguranță de către ajutoarele sale — „și nimeni nu i-a mai oprit să pună focul“.

În mijlocul flăcărilor s-a întesit lupta: năuci și înfometăți, ierusalimiții rățăceau îngroziți printre arcadele arzând. Mii de civili și rebeli s-au adunat pe treptele altarului, așteptând să lupte până la unul sau să moară cu toții. Romanii dezlănțuiți le tăiau gâturile ca într-un sacrificiu uman în masă, până când „în jurul altarului zăceau cadavre aruncate unele peste altele“, iar sângele curgea pe trepte. Zece mii de iudei au pierit în Templul incendiat.

Blocurile masive de piatră și grinzile de lemn trosneau, făcând un zgomot ca de tunet. Iosif Flavius asista la moartea Templului:

Vuietul flăcărilor ce se întindeau s-a amestecat cu răcnitele victimelor și, din cauza înălțimii dealului și a imensei clădiri incendiate, ai fi zis că întregul oraș ardea. Și mai era tot vacarmul acela — nu exista ceva mai asurzitor sau mai îngrozitor de-atât: strigătele de război ale legiunilor romane care se năpusteau, urletele rebelilor încercuți de foc și de săbii, goana disperată a oamenilor care, neavând pe unde să scape, nimereau exact în armele dușmanului, iar țipetele lor când își întâlneau soarta se amestecau cu vaietele și plânsetele celor din cetate. Valea Iordanului și munții din împrejurimi le purtau ecourile mai departe, amplificând vacarmul. Ai fi zis că dealul Templului ardea din temelii, învăluit cu totul în flăcări.

Muntele Moria, unul dintre cei doi munți ai Ierusalimului, unde regele David așezase Chivotul Legii și unde fiul său Solomon ridicase primul Templu, „era pară și foc pe toate părțile“, în timp ce, înăuntru, pământul era acoperit de cadavre. Dar soldații călcau triumfători peste ele. Preoții încercau să le țină piept, iar unii dintre ei s-au aruncat în flăcări. Romanii dezlănțuiți, văzând că interiorul Templului era distrus, au înșfăcat obiectele din aur și piesele de mobilier, și-au scos afară prada, apoi au dat foc și restului clădirii.

În timp ce Curtea Interioară ardea și se lumina de ziuă, rebelii supraviețuitori au străpuns liniile romane din labirintul curților exterioare, unii dintre ei reușind să fugă în oraș. Romanii au contraatacat cu cavaleria, lichidându-i pe insurgenți, apoi dând foc vistieriei Templului care era plină cu bogății adunate din taxa pentru Templu plătită de toți iudeii, de la Alexandria la Babilon. Acolo au găsit 6 000 de femei și copii așteptând îngroziți Apocalipsa. Un „fals profet“ le spusese că vor vedea „semnele miraculoase ale mântuirii lor“ în Templu. Legionarii au dat foc intrărilor și toți cei de-acolo au murit arși de vii.

Romanii au adus stindardele legiunilor pe Muntele Sfânt, au adus jertfe zeilor lor și l-au aclamat pe Titus cu titlul de *imperator* — comandantul suprem.

Mai rămăseseră câțiva preoți care se ascundeau în Sfânta Sfințelor. Doi au sărit în flăcări și unul a reușit să scoată obiectele prețioase ale Templului — veșmintele Marelui Preot, cele două candelabre de aur și rezervele de scortșoară

și mirodeniile care erau arse zilnic în Sanctuar. Când s-au predat toți, Titus i-a executat ca și când „era normal ca preoții să moară odată cu Templul lor”.

Ierusalimul era — și încă este — un oraș împânzit de tunele subterane. Acolo au dispărut rebelii care au păstrat controlul asupra Citadelei și Orașului de Sus până în vest. Lui Titus i-a mai trebuit o lună de zile ca să cucerească și restul Ierusalimului. Când orașul a căzut, romanii și aliații lor sirieni și greci „au năvălit pe străduțe. Cu sabia în mână, i-au masacrat fără deosebire pe toți cei ce le ieșeau în cale și au incendiat casele cu tot cu cei care se refugiaseră înăuntru”. Noaptea, omorurile au încetat, iar „focul a pus stăpânire pe străzi”.

Titus a încercat să negocieze cu două căpetenii ale iudeilor de peste podul care traversa valea dintre Templu și oraș, promițând că le va cruța viața dacă se vor preda. Dar aceștia au refuzat. El a ordonat jefuirea și incendierea Orașului de Jos, unde toate casele erau pline de cadavre. Când căpeteniile din Ierusalim s-au retras în Palatul lui Irod și în Citadelă, Titus a pus să se facă niște diguri ca să ajungă la ei și, pe data de 7 în luna Elul, adică la mijlocul lui august, romanii au luat cu asalt fortificațiile. Insurgenții au continuat să lupte în tunele până când unul dintre șefii lor, Ioan din Giscala, s-a predat (a fost cruțat, deși condamnat la temniță pe viață). Cealaltă căpetenie, Simon ben Giora, a ieșit îmbrăcat într-un veșmânt alb dintr-un tunel de sub Templu și a devenit unul dintre protagoniști la Triumful lui Titus, sărbătoarea victoriei de la Roma.

În haosul și distrugerile sistematice care au urmat, a dispărut o lume, lăsând în urmă câteva momente înghețate în timp. Romanii i-au măcelărit pe cei bătrâni și bolnavi: scheletul mâinii unei femei, găsită pe pragul casei arse din temelii, este o dovadă a panicii și terorii de atunci; cenușa palatelor din Cartierul Evreiesc vorbește de la sine despre acest infern. Două sute de monede de bronz au fost găsite într-o prăvălie pe strada care trecea pe sub scara monumentală a Templului, probabil niște economii ascunse în acel loc secret cu câteva ore înainte de căderea orașului. Curând, chiar și romanii s-au săturat de măcel. Locuitorii Ierusalimului au fost duși în niște lagăre improvizate în Curtea femeilor din Templu, unde au fost triați: luptătorii au fost uciși, cei în putere au fost trimiși la muncă în minele egiptene, cei tineri și arătoși au fost vânduți ca sclavi, alții selectați pentru luptele cu lei în arenă sau pentru a fi expuși la sărbătorirea Triumfului.

Iosif Flavius a căutat printre bieții prizonieri din curtea Templului și i-a găsit pe fratele său și alți cincizeci de prieteni pe care Titus i-a permis să-i elibereze. Se pare că părinții săi muriseră. Dar el a recunoscut încă trei prieteni de-ai săi printre cei crucificați. „Am simțit că-mi sângerează inima și i-am spus lui Titus”, care a ordonat să fie coborâți de pe cruce și să fie îngrijiți de doctori. Doar unul a supraviețuit.

Asemenea lui Nabucodonosor, Titus a decis eradicarea Ierusalimului, o decizie pentru care Iosif Flavius i-a învinuit pe rebeli: „Revolta a distrus orașul, iar romanii au înăbușit revolta”. Dărâmarea Templului, cel mai mare monument al lui Irod cel Mare, a constituit probabil o extraordinară provocare din punct de vedere tehnic. Uriășele blocuri de piatră cioplită de la Porticul Regal s-au prăbușit peste pavajul nou de mai jos și acolo au fost găsite după două mii de ani, într-un

imens morman, exact așa cum căzuseră, ascunse sub secole de ruine. Dărâmturile au fost aruncate în valea de lângă Templu unde au umplut râpa, care azi aproape nici nu se mai vede, dintre Muntele Templului și Orașul de Sus. Dar zidurile de susținere de pe Muntele Templului, inclusiv Zidul Plângerii de azi, au supraviețuit. *Spolia*², pietrele căzute din Templul și din orașul lui Irod, răspândite pretutindeni în Ierusalim, au fost folosite și refolosite de toți cuceritorii și constructorii orașului, de la romani până la arabi, de la cruciați până la otomani, timp de peste o mie de ani după aceea.

Nimeni nu știe câți oameni au murit în Ierusalim, iar istoricii din Antichitate au fost în general mai puțin riguroși în privința cifrelor. Tacitus spune că au fost 600 000 de persoane în orașul asediat, în timp ce Iosif Flavius pretinde că au fost peste un milion. Indiferent care este adevărul, numărul lor a fost imens și toți oamenii aceștia au murit din cauza foametei, au fost uciși sau vânduți ca sclavi.

Titus a pornit într-un macabru tur al victoriei. Amanta sa, Berenice, și fratele ei, regele, l-au găzduit în capitala Cezareea Philippi, pe platoul Golan de azi. Acolo s-a delectat privind cum mii de prizonieri iudei se luptau între ei sau cu animalele sălbatice până mureau. Câteva zile mai târziu, a asistat la moartea altor 2 500 în arena de la Cezareea Maritima și în alte astfel de jocuri sângeroase în Beirut, după care Titus s-a întors la Roma pentru a-și sărbători Triumful.

Legiunile „au distrus și restul orașului și i-au dărâmat zidurile”. Titus n-a lăsat decât turnurile din fortăreața lui Irod „ca monument al succesului său”. Acolo și-a stabilit cartierul general Legiunea a X-a. „Acesta a fost sfârșitul pe care l-a cunoscut Ierusalimul”, scria Iosif Flavius, „un oraș de o extraordinară măreție și faimă în toată lumea”.

Cu șase secole în urmă, Ierusalimul fusese distrus în întregime de Nabucodonosor, regele Babilonului. Timp de cincizeci de ani după prima distrugere, Templul a fost reconstruit și iudeii s-au întors aici. Dar, de data aceasta, după anul 70 e.n., Templul nu a mai fost reconstruit niciodată — și, cu excepția câtorva scurte perioade de timp, evreii nu vor mai guverna Ierusalimul timp de aproape 2 000 de ani. Și totuși, în cenușa acestui dezastru își află rădăcinile nu numai iudaismul modern, ci și sacralitatea Ierusalimului pentru creștinism și islam.

La începutul asediului, conform unei legende rabinice de mai târziu, Yohanan ben Zakkaï, un respectabil rabin, le poruncise învățăceilor săi să-l scoată afară din orașul condamnat într-un coșciug, metaforă a temeliei unui nou iudaism care nu mai avea la bază cultul sacrificiului în Templu.

Evreii, care au continuat să trăiască la sate în Iudeea și Galileea, precum și în comunități mari în imperiile roman și persan, au deplâns pierderea Ierusalimului și nu au încetat să venereze orașul. Biblia și tradițiile orale au înlocuit Templul, dar se spunea că Providența a așteptat trei ani și jumătate pe Muntele Măslinilor ca să vadă dacă Templul va fi reconstruit, apoi s-a ridicat la cer. Distrugerea a fost decisivă și pentru creștini.

² Termen de origine latină (sg. *spolium* — pl. *spolia*) care se referă la materiale, fragmente sau elemente decorative din construcții arhitectonice demolate, reutilizate la ridicarea unor monumente noi. (N.t.).

Modesta comunitate creștină de la Ierusalim condusă de Simon, vărul lui Iisus, scăpase din oraș înainte ca romanii să-l încercuiască. Chiar dacă erau numeroși creștini ne-evrei în lumea romană, acești ierusalimiți au rămas o sectă iudaică ce se ruga în Templu. Dar acum Templul fusese distrus, iar creștinii credeau că evreii pierduseră bunăvoința lui Dumnezeu: adepții lui Iisus s-au separat definitiv de credința-mamă și se pretindeau moștenitorii legitimi ai patrimoniului iudaic. Creștinii își imaginau un nou Ierusalim — spiritual, în locul orașului năruit. Cele mai vechi evanghelii, scrise probabil chiar după distrugerea orașului, povesteau că Iisus prevăzuse asediarea orașului: „Veți vedea Ierusalimul înconjurat de oști”; și distrugerea Templului: „Nu va mai rămâne nicio piatră”. Sanctuarul în ruine și căderea evreilor erau dovada noii revelații. În anii 620, când Mahomed și-a întemeiat noua religie, a adoptat la început tradițiile evreilor, rugându-se spre Ierusalim și venerând profeții evrei, deoarece și pentru el distrugerea Templului era o dovadă că Dumnezeu își întorsese fața de la evrei și privea cu bunăvoință către islam.

În mod paradoxal, decizia lui Titus de a distruge Ierusalimul a contribuit la transformarea orașului într-un model al sacralității pentru celelalte două popoare ale Cărții. Încă de la început, sacralitatea Ierusalimului nu numai că a fost un rezultat al evoluției firești, dar a și fost promovată prin deciziile luate de o mână de oameni. În jurul anului 1000 î.e.n., cu peste o mie de ani înaintea lui Titus, primul dintre acești oameni cucerea Ierusalimul: era regele David.